

Adriano Pappo, Gizella Nemeth Pappo, *Nemăsurata ispită a puterii. Gheorghe Martinuzzi, adevăratul rege al Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, Ratio et Revelatio, Oradea, 2019, 496 p.

Anul 2019 aduce, pentru iubitorii istoriei medievale a Transilvaniei, contribuția privitoare la viața celui ce, pentru o vreme, a ținut în mâna sa întreaga putere a Transilvaniei – cardinalul Gheorghe Martinuzzi Utyeszenics, semnată de prof. Adriano Pappo și Gizella Nemeth Pappo, ambii licențiați în Istorie la Universitatea din Trieste.

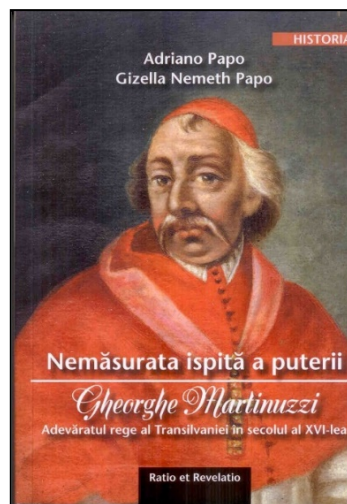
Despre cei doi autori se pot spune foarte multe, începând cu publicațiile privind viața unor personalități marcante din istoria medievală europeană, precum Ludovico Gritti, până la forurile superioare ai căror membri sunt, și mă refer aici la Academia Ungară de Științe, respectiv Societatea Ungară de Istorie.

În privința cărții de față, trebuie spus că ea reunește în formă revizuită două volume mai vechi ale autorilor privitoare la viața lui Gheorghe Martinuzzi. Traducerea în limba română este semnată de Raluca Lazarovici Vereș.

Lucrarea este structurată în șase capitole, organizate în jurul carierei politico-administrative a celui care a deținut funcția de guvernator al Transilvaniei, judecător suprem și, trebuie menționat de la început, că sursele din arhiva vieneză și cea maghiară, îi conferă volumului caracterul științific, însă datorită capacității autorilor de a transpune informația, cartea poate fi citită și de cei care nu sunt discipoli fideli ai muzei Clio. Este bine de știut că istoriografia europeană a înregistrat lucrări privitoare la viața lui Martinuzzi încă din secolul al XVIII-lea¹, însă ele sunt accesibile doar cunoscătorilor de limbă franceză, germană, respectiv maghiară. Publicarea sintezei de față în limba română, având la bază bogatul fond documentar prelucrat, face disponibile aceste informații și cititorilor din România².

În prefața semnată de prof. univ. dr. Sorin Șipoș ni se atrage atenția asupra perioadei tulburi din istoria Transilvaniei, în care s-a afirmat și figura centrală a cărții și a necesității unei astfel de analize: documentată și neromanțată.

În primul capitol al volumului îl descoperim pe tânărul Juraj (numele de botez al lui Martinuzzi), de origine croată, născut la 18 iunie 1482, în Kamičac, localitate situată pe malul stâng al râului Krka, din părinții Gregor și Ana. De asemenea, aflăm că Martinuzzi este forma latinizată a numelui de familie al mamei, Martinušević. Se insistă și asupra numelui de familie al tatălui Utišenić – Utiešenović – Utješenić

¹ Prima lucrare, apărută în 1715, este semnată de Antoine Béchet (Béchet 1715), urmată de Horváth Mihály în anul 1872 (Horváth 1782) și de Ognjeslav M. Utiešenović în 1882 (Utiešenović 1882), toate trei utilizate de autori în documentarea cărții.

² Despre cariera politica a lui Martinuzzi (însă doar începând cu anul 1541), vezi și Cristina Feneșan în *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei* (Feneșan 1997).

(folosit de istoriografia maghiară ca Utyeszenics). Despre familia în care a crescut viitorul guvernator al Transilvaniei, autorii ne informează că tânărul Juraj a avut trei frați, dintre care doi au fost soldați (Nikola și Jakob), iar altul intelectual – Matej. De asemenea, a avut cel puțin o soră, pe nume Ana, căsătorită Drašković.

Începând cu vârsta de opt ani, potrivit informațiilor oferite de Antonius Verancius³, Gheorghe Martinuzzi a ajuns în serviciul lui Ioan Corvin, fiul regelui Matia, care l-a găzduit în castelul de la Hunedoara, unde până la 13 ani și-a făcut ucenicia, sau a îndeplinit „sarcini mizere” cum le numesc autorii (încălzirea și măturarea locuințelor). După acești ani va trece în serviciul Hedvigăi Piast, mama viitorului rege Ioan Zápolya. Potrivit surselor citate de autori, Martinuzzi a beneficiat de o dragoste părintească din partea noii stăpâne, care, în amintirea faptului că tatăl lui a luptat alături de soțul ei, „l-a pus în rândul celor mai importanți cavaleri ai săi”. După vârsta de 20 de ani, în slujba lui Ioan Zápolya, a obținut comanda unui flanc de cavalerie, repurtând victorii împotriva turcilor.

La vârsta de 22 ani, Martinuzzi devenea frate într-o mănăstire a eremiților paulini a Sfântului Lorenzo. De aici începând, fratele Gheorghe începe să învețe să scrie și să citească în limba cultă a vremii, ajungând abate la mănăstirea din Czeštochowa (Polonia), unde va sta până în anul 1527. Reîntors în Ungaria, va fi abate al mănăstirii Lád, iar din 1528 își va relua cariera în serviciul regelui Ioan Zápolya. În timpul conflictului dintre acesta și Ferdinand de Habsburg pentru coroana Ungariei, Martinuzzi este menționat în momentul exilului regelui Ioan în Polonia din anul 1528, când a fost rugat de acesta să-i păstreze în mănăstirea pe care o conducea, câteva obiecte prețioase. Dar abatele a refuzat acest lucru, însoțindu-l pe rege în exil, chiar demarând o operațiune de ajutor financiar pentru cauza lui Ioan Zápolya. Astfel începe fratele Gheorghe să facă rost de bani pentru rege, ceea ce îi va asigura un loc în aparatul administrativ, fiind numit de Horváth Mihály „un funcționar influent și un ministru cu puteri depline”.

Ce-i leagă pe Ludovico Gritti și Gheorghe Martinuzzi? Ei bine, este deja cunoscut faptul că primul a îndeplinit funcția de guvernator al Ungariei și conte al Maramureșului, chiar comandant suprem al armatei regelui Ioan Zápolya, iar în acest timp Martinuzzi este numit în funcția de administrator regal (1532), o dregătorie rămasă vacantă după destituirea lui Simon Athinai. Practic, din acest moment începe cariera politico-administrativă a fratelui Gheorghe. După moartea lui Ludovico Gritti, survenită la 28 septembrie 1534, Martinuzzi va fi numit de rege episcop al Oradiei și comite pe viață al Bihorului, precum și tezaurar suprem. Dacă în funcțiile administrative, regele avea puterea deplină a numirii, pentru cele ecleziastice era necesară confirmarea Vaticanului. Astfel, vor trece cinci ani până ce în 1539 Martinuzzi va fi confirmat prin document papal, ca episcop de Oradea. Treptat, începe să controleze comerțul cu grâu, lână, piei și vin, în noua calitate de tezaurar.

Pentru că se pricepea să facă bani, sporind veniturile visteriei, regele i-a acordat rolul de mediator principal în negocierile de pace cu Ferdinand de Habsburg. Așa cum au observat autorii, treptat, Martinuzzi a reușit să devină indispensabil pentru rege, drept urmare îl găsim tot timpul implicat în politică, ba chiar folosit ca

³ Verancius 1857, p. 30-31.

mijlocitor în cadrul tratatelor dintre cei doi monarhi. Chiar dacă se încercase o negociere de pace între Ferdinand și Ioan, prima dată (decembrie 1537) a fost încheiat un armistițiu, pentru ca la 24 februarie 1538 să fie semnat Tratatul de Pace de la Oradea⁴. Este important acest act pentru Martinuzzi, pentru că, începând de atunci, i se promite pălăria de cardinal, prin ridicarea a patru episcopi la acest rang (Ezstergom, Kalocsa, Transilvania și Oradea). Căsătoria regelui Ioan Zápolya cu Isabella Jagello a fost propusă tot de Martinuzzi, care va deveni după moartea monarhului, survenită la Sebeș în anul 1540, tutorele copilului născut din această căsătorie – Ioan Sigismund.

Începe acum ceea ce autorii menționează în titlu: ispita puterii. Așa cum au precizat și alți istorici, Martinuzzi își dorea puterea pentru sine. Fără discuții că toată activitatea lui trebuie judecată în contextul istoric al vremii. Turcii otomani, conduși de Süleyman I, ajunseseră la porțile Vienei, cucerind Buda și având Transilvania sub protectorat împotriva expansiunii habsburgice. În această perioadă, armata imperială, condusă de generalul Roggendorff, a ajuns la Buda pe care a și asediat-o (11 iunie-25 august 1541). Evident că sultanul nu a rămas indiferent la aceste acțiuni, astfel că se îndreaptă cu trupe spre Ungaria, respingând și decimând forțele imperialilor. I s-a imputat lui Martinuzzi că ar fi facilitat cucerirea Budei de către otomani, acuză folosită în timpul procesului derulat după uciderea sa. Pentru că nu agreea ocuparea otomană a Budei și evident deranjat de atitudinea sultanului⁵, spun autorii, Martinuzzi a căutat să ia legătura cu Ferdinand de Habsburg și, deși Petru Petrovics guverna Banatul de la Lipova la Timișoara, iar regina Transilvania, întreaga putere era în mâna episcopului de Oradea. Astfel că, trimiterea unei delegații la Miskolc pentru a declara Dietei Ungariei supunerea față de habsburgi a constituit un prim pas între reconcilierea dintre Martinuzzi și Ferdinand, care i-a confirmat primului calitatea de tezaurar al Ungariei și dreptul asupra posesiunilor de la Vác și Baia Mare. În aceste condiții a fost semnat Acordul de la Gilău din 1541, prin care Ferdinand era recunoscut de Martinuzzi ca suveran al Ungariei. Cum negocierile pentru cedarea Transilvaniei se duceau acum tot cu ajutorul lui Martinuzzi, sultanul, aflând despre acest plan l-a amenințat pe tezaurar cu decapitarea, cerând printr-o proclamație transilvănenilor să împiedice intrarea trupelor imperiale în Ardeal.

După împăcarea cu Martinuzzi, Ferdinand a întreprins o campanie militară împotriva turcilor, prin care viza recuperarea Ungariei, în litera condițiilor Tratatului de la Oradea. Cu tot sprijinul și cu sfaturile episcopului de Oradea, turcii vor respinge ofensiva imperialilor asupra Pestei, iar apoi la Esztergom decimându-i efectiv, astfel încât doar un sfert dintre germani s-au întors la Viena. Dar confirmarea puterii lui

⁴ Chiar dacă prin acest tratat cei doi regi își recunoșteau *statu-quo*-ul, unii istorici consideră că niciunul dintre cei doi nu se gândea să respecte condițiile asupra cărora conveniseră (cel mai elocvent exemplu este încercarea lui Ioan Zápolya de a lăsa moștenire coroana fiului său recent născut și nu lui Ferdinand de Habsburg, așa cum au hotărât la Oradea), fiind astfel mai mult un armistițiu decât o pace. A se vedea Felezeu 2016, p. 17.

⁵ Având în vedere arestarea de către sultanul Süleyman I, pentru o perioadă de șapte zile, a lui Martinuzzi, precum și a altor demnitari cu putere de decizie în stat ce-l însoțeau pe minorul Sigismund Zápolya, a fost un motiv în plus ca episcopul de Oradea să înceapă tratativele cu Ferdinand. A se vedea în acest sens și Feneșan 1997, p. 34.

Martinuzzi asupra Transilvaniei are loc în momentul în care Dieta, prin hotărârile de la Târgu Mureș și, doi ani mai târziu, de la Turda, îi recunoaște calitatea de *tesaurarum, locumtenes* și *iudex generalis regni Hungariae et Transilvaniae*, toate acestea însă în slujba reginei și a fiului ei minor.

Al doilea capitol al lucrării începe cu negocierile pentru cedarea Transilvaniei către casa de Habsburg, unde Ferdinand de Habsburg va încerca să folosească în interes propriu tensiunile apărute între Martinuzzi și regina Isabela. Cum se ajunge la un conflict între regină și Martinuzzi? Ei bine, pentru că, deși sultanul inclusese Transilvania în sangeacatul acordat lui Ioan Sigismund, Martinuzzi dorea ca regina să o cedeze imperialilor, lucru petrecut de altfel în 1551. În mod clar acest transfer de putere nu s-a făcut de bunăvoie, dovadă în acest sens fiind acuzele aduse de regină lui Martinuzzi și plângerile adresate sultanului în 1547.

După ce i-a predat sceptrul și coroana generalului Castaldo, la 21 iulie 1551, la Felvinc (azi Unirea, jud. Alba), regina Isabella s-a îndreptat spre Cluj, iar de acolo spre Košice, de unde a plecat în Polonia, lăsând Transilvania în grija armatei conduse de Castaldo și de Martinuzzi, cel din urmă primind de la regele Ferdinand promisiunea de susținere în dobândirea titlului de cardinal. Cum papa aflase de la regină de înțelegerea dintre Martinuzzi și sultan, numirea a întârziat să apară, cu mențiunea că a devenit, în schimb, arhiepiscop de Esztergom, funcție ce-i aducea o rentă de 50000 de florini. Câteva luni mai târziu, în 12 octombrie, Martinuzzi a fost confirmat cardinal prin bulă papală. Toate acestea, împreună cu o laborioasă prezentare a campaniilor militare otomane, fac obiectul capitolului al III-lea al cărții.

Am putea spune că obiectul acestui capitol este istoria Transilvaniei, între transferul de putere de la regina Isabella la Ferdinand de Habsburg și asasinarea cardinalului din anul 1551. Tot aici sunt prezentate date despre comoara lui Martinuzzi, aspect asupra căruia voi insista mai mult. S-a afirmat atât în epocă, cât și ulterior că una dintre cauzele asasinării lui Gheorghe Martinuzzi a fost bogăția pe care acesta o deținea, o parte provenită din tezaurul confiscat de la pescarii sau păstorii valahi. Date asupra comorii pot fi aflate din studiul Barbarei Deppert-Lippitz⁶, care a făcut o analiză a surselor contemporane descoperirii, dar și la Iudita Winkler⁷ și la Daniel Spănu. Sigur că subiectul a fost interesant pentru fiecare istoric care făcea referire la descoperirea comorilor în Transilvania, cuantumul modificându-se în funcție de sursele folosite în documentare. Dacă au fost 4000 sau 30000-40000 de monede Lysimach nu vom ști niciodată, dar că un tezaur cu astfel de monede a fost confiscat e clar. Potrivit unei alte opinii este posibil să fi existat chiar mai multe tezaure⁸. Un calcul simplu ne arată că și în situația în care era vorba de 4000 de monede de tip Lysimach, respectivul tezaur ar fi cântărit în jur de 34 kg. Greutatea acestuia putea ajunge la 340 de kg aur, dacă cele spuse de Lazius sunt adevărate. Fapt este că în documente sunt amintite 1000 de astfel de monede descoperite în cetatea Gherlei, plus alte 4000 găsite în castelul de la Vințu de Jos. Acestora li se adăugau lingouri din aur și argint și *eine goldene Schlange*, potrivit unei scrisori a lui Castaldo către regele Ferdinand din 30 ianuarie 1552.

⁶ Deppert-Lippitz 2010, p. 9-27.

⁷ Winkler 1972, p. 188-191.

⁸ Spănu 2010, p. 83.

Uciderea cardinalului este prezentată într-o lumină sumbră, „într-o noapte furtunoasă, cu vânturi îngrozitoare” etc., rămas fără garda personală, pe când se afla în camera sa, Martinuzzi a primit vizita secretarului lui Castaldo, Marco Antonio Ferrari, însoțit de căpitanul Lopez, marchizul Pallavicini și încă opt bărbați sub pretextul semnării unor documente. După ce au pătruns în dormitor, Ferrari l-a înjunghiat în gât, dar lovitura mortală i-a fost aplicată de marchizul Pallavacini, care i-a despicat capul cu o lovitură de spadă. Sunt prezentate în continuare destinele celor care au comis această crimă, în litera scrierii lui Ascanio Centorio. Dar detaliul ce mi s-a părut cel mai interesant este legat de tratamentul aplicat cadavrului. După ce i-au tăiat o ureche pe care au trimis-o la Viena, corpul neînsușit a fost abandonat timp de 70 de zile în anticamera dormitorului cardinalului. Sunt prezentate mai multe variante⁹ ale modului în care a fost ucis, precum și condițiile meteorologice post-eveniment (furtuna neobișnuită). Despre înhumare ni se spune doar că a fost depus în primele zile ale lunii martie într-un sicriu modest și îngropat în catedrala din Alba Iulia.

„Procesului Martinuzzi” autorii îi consacră capitolul IV, analizând atitudinea regelui Ferdinand referitoare la asasinat, depozițiile martorilor, acuzele aduse și justificarea crimei. Vom observa astfel că lucrurile se nuanțează, întrucât, dată fiind calitatea sa de prelat, trebuia prezentată o scuză credibilă Vaticanului. O altă mare temere a regelui însă viza modul în care vor folosi protestanții vestea asasinatului: iată „catolicii își omoară proprii prelați”. La toate acestea se adăuga posibilitatea excomunicării, ceea ce ar fi adus și consecințe politice. De aceea, printr-o scrisoare adresată consilierilor săi, la jumătatea lunii ianuarie 1552, Ferdinand acuza complicitatea lui Martinuzzi cu sultanul, pentru cedarea Transilvaniei, în schimbul funcției de guvernator. După ce vestea morții prelatului a ajuns la Vatican, a urmat o anchetă a unei comisii formate din 11 cardinali, în cursul căreia s-a menționat necesitatea excomunicării, însă pe motiv că „uitându-și demnitatea de episcop și de cardinal, tratase în secret cu turcii” sentința a fost achitarea. Însă, acest aspect îl viza numai pe Ferdinand, nu și pe ceilalți complici. Regele a cerut achitarea și pentru aceștia, motivând că ei nu au procedat din inițiativă proprie. Lucru petrecut, de altfel, în anul 1553.

Atitudinea cardinalului față de Reformă este prezentată în penultimul capitol al cărții. Aici anticipăm cumva poziția adoptată de Martinuzzi, întrucât din funcția ecleziastică deținută avea responsabilități clare în acest sens. Unul dintre episoadele notate de autori vizează o personalitate transilvăneană marcantă în lumea istoricilor –

⁹ Din cele 21 de surse menționate de autori, 12 descriu modul în care a fost ucis Martinuzzi. Între acestea există câteva elemente care converg: înjunghierea în gât, lovitura în cap și împușcarea. Există totuși diferențe referitoare la autorii acestor fapte (de exemplu, în varianta descrisă de Miklós Istvánffy, Ferrari l-ar fi și împușcat pe cardinal). În majoritatea descrierilor, autorii principali ai asasinatului sunt Marco Antonio Ferrari și Sforza Pallavacini. Acestora li se adaugă alți doi soldați (cel care l-au împușcat cu arcebuzele) sau căpitanul Monino, în altă variantă. Cea mai apropiată de eveniment și completă descriere este cea cuprinsă în raportul lui Ferrari pentru Castaldo. Potrivit acestei variante, Martinuzzi a fost înjunghiat de două ori în gât și o dată în inimă, lovit cu pumnalul în cap de Pallavacini și împușcat cu arcebuza de către Monino.

Johannes Honterus, cronicar sas din Brașov care a îmbrățișat Reforma. Chiar dacă nu s-au întâlnit niciodată, datorită *Formulae*-lor publicate de brașovean, Martinuzzi a convocat, împreună cu regina, o Dietă în 3-7 iunie 1543, prin care se dorea rezolvarea problemelor religioase. În fapt a fost o dispută între Capitlul Bisericii Transilvaniei și protestanți, în care ultimii au avut câștig de cauză. Autorii spun că datorită atitudinii indulgente a lui Martinuzzi față de luterani, a fost acuzat că ar fi pactizat cu ei, ceea ce nu este deloc adevărat.

Modul în care a fost perceput Martinuzzi de către contemporanii săi face obiectul ultimului capitol, unul necesar tocmai pentru a putea avea o imagine a personajului în discuție. Cât de obiective sunt aceste surse depinde de perspectiva privitorului pentru că, deși Tacitus îndemna la scrierea istoriei *sine ira et studio*, suntem convingeți că așa, cum se spune, *o istorie obiectivă, poate fi scrisă numai de către Dumnezeu*. Astfel, cele mai multe opinii nu-i sunt favorabile cardinalului. Este firească observația că istoricii s-au raliat acestor opinii, deoarece lucrează cu documente, interpretându-le atât cât o poate face. Și cum ai putea interpreta faptele unui om al bisericii, cărui îi era mai familiar jocul politic decât Scriptura? Evident că aceste aspecte trebuie despărțite și activitatea ecleziastică privită diferit de cea politică.

Ceea ce aduce nou această contribuție este unghiul din care este privit Gheorghe Martinuzzi. Dacă până acum cercetătorii considerau politica dusă de cardinal, ca una duplicitară, în concluziile volumului de față el ne apare ca un om abil, ambițios, ingenios și diplomat, care poate fi considerat primul principe efectiv al Transilvaniei, chiar dacă juridic nu a avut niciodată această titulatură.

La finalul acestei prezentări recomand recomand acest volum atât publicului larg, dar mai ales istoricilor, întrucât îl consider o edificatoare sinteză asupra vieții unui personaj despre care paginile cărților de istorie menționează atât de puțin. Consider că trebuie să ne cunoaștem trecutul pentru a putea aprecia patrimoniul lăsat moștenire și a-l putea ocroti, ca astfel să fie transmis generațiilor viitoare. Nu întâmplător închei cu această afirmație, deoarece în vecinătatea Sebeșului, la Vințu de Jos, unde i-a fost curmată viața guvernatorului Martinuzzi, castelul se află azi în pământ¹⁰. Chiar dacă cercetările arheologice¹¹ derulate acolo au înregistrat rezultate interesante, însă aceste descoperiri zac în depozitele muzeelor. Mă gândesc ce obiectiv turistic ar putea deveni, dacă ar fi pus în valoare și completat de informațiile privind personajul central al volumului prezentat. Însă, probabil că vor mai trece mulți ani până să vedem un astfel de proiect dus la îndeplinire și asta nu pentru că acele ziduri se află sub nu știu ce blestem, ci pentru că pur și simplu nepăsarea este mai puternică.

Claudiu PURDEA*

¹⁰ Chiar dacă la suprafață putem vedea azi ruine, ele aparțin castelului a cărui construcție a fost începută de principele Gabriel Bethlen și terminată în secolul al XVIII-lea.

¹¹ Un catalog al artefactelor recuperate în urma cercetărilor arheologice, între care inclusiv bijuterii, plus monede din aur și argint, a fost publicat de Adrian Andrei Rusu în anul 1998. Vezi Rusu 1998, p. 32-92.

* Doctorand, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: claudiu.purdea@uab.ro.

Abrevieri bibliografice

- Béchet 1715 – Antoine Béchet, *Histoire du ministère du Cardinal Martinusius, Archevêque de Strigonie, Primat et Régent du royaume de Hongrie Avec l'origine des guerres de ce royaume et de celles de la Transilvanie*, Paris, 1715.
- Deppert-Lippitz 2010 – Barbara Deppert Lippitz, *Thesauro Monachi – Der große dakische Goldfund aus dem Strei (1543)*, în *AUASH*, 14, 2010, 1, p. 9-27.
- Felezeu 2016 – Călin Felezeu, *Transilvania în context politic internațional. Secolele XVI-XVII/Cadrul politic internațional (1541-1699)*, în Ioan A. Pop, Thomas Năgler, Magyari Andrász (coord.) *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, 2016, p. 13-49.
- Feneșan 1997 – Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, București, 1997.
- Horváth 1872 – Mihály Horváth, *Utyeszenich Frater György, Martinuzzi bibornok élete*, Pesta, 1872.
- Rusu 1998 – Adrian Andrei Rusu, *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos (Documente de cultură materială din Transilvania secolelor XIII-XVII)*, Cluj-Napoca, Satu Mare, 1998.
- Spânu 2006 – Daniel D. Spânu, *Misterioasele descoperiri de monede și podoabe de aur dacice din secolul al XVI-lea. Contribuție la istoricul descoperirilor dacice din Munții Orăștiei*, în *Argesis*, V, 2006, p. 77-89.
- Utiešenović 1882 – Ognjeslav Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius*, Viena, 1881.
- Verancius 1857 – Antonius Verancius, *De Georgii Utissenii, Fratris appellati, vita et rebus commentarius*, în Lazlo Szalay (ed.), *Verancius Antal összes munkái*, I, Pesta 1857.
- Winkler 1972 – Iudita Winkler, *Considerații despre moneda „Koson”*, în *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 173-199.

LISTA ABREVIERILOR DE PERIODICE

- AAH** – Acta Archaeologica Hungarica (actualmente Acta Archaeologica). Budapesta.
- ABLR** – Archäologische Berichte des Landkreises Rotenburg. Wümme.
- ACMI** – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania. Cluj-Napoca.
- Acta** – Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
- ActaArch** – Acta Archaeologica. Budapesta.
- ActaMN** – Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- ActaMP** – Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
- Acta Theriologica** – Acta Theriologica. Mammal Research Institute PAS.
- AÉ** – Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
- AIHAI/AIIX** – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
- AIICCMER** – Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. București.
- AIIGB** – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica. Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca.
- AIP** – Arheološki institut Posebna izdanja. Belgrad.
- AISC** – Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj-Napoca.
- Altertum** – Das Altertum. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin.
- Alt-Thüringen** – Alt-Thüringen. Museum of Prehistory and Early History of Thuringia.
- AM** – Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
- AMET** – Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- AMM** – Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui.
- AnA** – Analele Aradului. Societatea Culturală „Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român”. Arad.

- AnB** – Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Național al Banatului. Timișoara.
- AnBr** – Analele Brăilei. Muzeul Brăilei „Carol I”. Brăila.
- AnD** – Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene. Constanța (1920-1923). Cernăuți (1924-1938). Din 1995, seria nouă a publicației este editată de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
- Angustia** – Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
- Antiquity** – Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
- AO** – Arhivele Olteniei (serie nouă). Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** – Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
- ArcheoSciences** – ArcheoSciences, revue d'archéométrie. Groupe des Méthodes Pluridisciplinaires Contribuant à l'Archéologie.
- ArchHist** – Archaeologia historica. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
- Argesis** – Argesis. Studii și comunicări. Seria Istorie. Muzeul Județean Argeș. Pitești.
- ArhMed** – Arheologia Medievală. Reșița, Cluj-Napoca.
- ArhSom** – Arhiva Someșeană. Muzeul Nășăudean. Nășăud.
- ASC** – Archeologie ve středních Čechách. Praga.
- Astra Salvensis** – Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
- ASUAIC** – Annales Scientifiques de l'Université „Al. I. Cuza”. Iași.
- ATS** – Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
- AUASH** – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUASJ** – Annales Universitatis Apulensis. Series Jurisprudentia. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUDJG** – Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați. Seria Istorie. Universitatea „Dunărea de Jos” Galați.
- AVSL** – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
- BAM** – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae. Iași.
- Banatica** – Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
- BAR** – British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BB** – Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
- BCȘS** – Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

Bergbaukunde	– Bergbaukunde. Leipzig.
BHAUT	– Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Universitatea de Vest. Timișoara.
BMA	– Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMB	– Berliner Münzblätter. Berlin.
BMJT	– Buletinul Muzeului Județean Teleorman – seria Arheologie. Alexandria.
BMN	– Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMÖ	– Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie. Viena.
BMP	– Bibliotheca Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
BMS	– Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Brukenthal	– Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BS	– Bibliotheca Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu.
BSNR	– Buletinul Societății Numismatice Române. București.
BTh	– Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
BUA	– Bibliotheca Universitatis Apulensis. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
BudRég	– Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
Bulletin	– Bulletin de l'Association Pro Aventico. Lausanne.
Bylye Gody	– Bylye Gody. International Network Center for Fundamental and Applied Research. Washington.
CA	– Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Caietele ARA	– Caietele ARA: arhitectură, restaurare, arheologie. București.
Caietele CNSAS	– Caietele CNSAS. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității. București.
CAH	– Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapesta.
Carpica	– Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.
Carinthia I	– Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten. Klagenfurt.
CCA	– Cronica cercetărilor arheologice. cIMeC. București.

- Celticum** – Celticum. Supplément à OGAM-Tradition celtique. Rennes.
- CMA** – Concilium mediæ aevi. Zeitschrift für Geschichte, Kunst und Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit.
- CNRS** – Centre national de la recherche scientifique. Paris.
- CollMed** – Collegium Mediense. Comunicări științifice. Colegiul Tehnic „Mediense” Mediaș.
- Cumania** – Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. Kecskemét.
- Cumidava** – Cumidava. Muzeul Județean de Istorie Brașov.
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
- Dacia Magazin** – Dacia magazin. Dacia Revival International Society. New York.
- DAMN.SRD** – Din activitatea muzeelor noastre. Studii, referate, documente. Sfatul Popular al Regiunii Ploiești. Muzeul Regional de Istorie Ploiești.
- Danubius** – Danubius. Muzeul de Istorie. Galați.
- DR** – Dacoromania. Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca al Academiei Române. Cluj-Napoca
- EJA** – European Journal of Archaeology. European Association of Archaeologists.
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.
- FI** – Fișe de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de *Revista Bistriței*).
- FolArch** – Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapesta.
- FVL** – Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
- Gând românesc** – Gând românesc. Asociația culturală „Gând Românesc, Gând European”. Alba Iulia.
- Germania** – Germania, Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt pe Main.
- Godišnjak** – Godišnjak grada Beograda. Beograd.
- Hierasus** – Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Hileya** – Hileya: naukovyy visnyk. Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanov. Kiev.
- HU** – Historia Urbana. Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România. București.

Lista abrevierilor de periodice

- IJMP** – International Journal of Modern Physics: Conference Series.
- Istros** – Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JAS** – Journal of Archaeological Science. Elsevier.
- JASREP** – Journal of Archaeological Science: Reports. Elsevier.
- JKK** – Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Viena.
- JRA** – Journal of Roman Archaeology. Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology.
- JRLS** – Journal of Romanian Literary Studies. ALPHA Institute for Multicultural Studies. Târgu Mureș.
- JSKV** – Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins. Hermannstadt (Sibiu), I-XXX (1881-1922).
- JSRI** – Journal for the Study of Religions & Ideologies. The Academic Society for the Research of Religions and Ideologies. Cluj-Napoca.
- Közlemények** – Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtarából. Cluj-Napoca.
- Kühn-Archiv** – Kühn-Archiv. Berlin.
- LIUGC** – Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. Institutul de Geografie al Universității din Cluj. Cluj-Napoca.
- Limba română** – Limba română. Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”. București.
- LSCMIB** – Lucrările Stațiunii de Cercetări Marine „prof. Ioan Borcea” Agigea. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Marisia** – Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.
- MAQ** – Medium Aevum Quotidianum. Krems.
- MCA** – Materiale și cercetări arheologice. București.
- MI** – Magazin istoric. București.
- MKKCC** – Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Viena.
- Mousaios** – Mousaios. Muzeul Județean Buzău.
- MN** – Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București.
- Münzen Revue** – Münzen Revue. International Coin Trend Journal.
- NAC** – Numismatica e Antichità Classiche - Quaderni Ticinesi. Lugano.
- Naukovi zapysky** – Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Ser. Istoriia. Ternopil's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni V. Hnatiuka. Ternopil'.

NIMPR	– Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms. Elsevier.
Notae Numismaticae	– Notae Numismaticae. Zapiski numizmatyczne. Cracovia.
NZ	– Numismatische Zeitung: Blätter für Münz-, Wappen- und Siegel-Kunde. Weissensee.
ONS	– Obshchestvennye nauki i sovremennost'. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moscova.
PA	– Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PB	– Patrimonium Banaticum. Direcția Județeană pentru Cultură Timiș. Timișoara.
Pferdeheilkunde	– Pferdeheilkunde. Equine Medicine. Official Organ of the German Veterinary Association, Section – Equine Medicine. Baden-Baden.
PHN. Istoriia	– Problemy humanitarnykh nauk. Ser. Istoriia. Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Drohobîci.
Plural	– Plural. Revista Departamentului de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” Chișinău.
PRA	– Proceedings of the Romanian Academy, Series A: Mathematics, Physics, Technical Sciences Information Science. Academia Română.
Prilozi	– Prilozi. Instituta za arheologiju u Zagrebu. Zagreb.
Problemy istorii	– Problemy istorii i istoriografii. Sbornik dokladov mezhvuzovskoy nauchnoy konferentsii. Federal'noye gosudarstvennoye avtonomnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy elektrotekhnicheskiy universitet LETI imeni V. I. Ul'yanova (Lenina). Sankt Petersburg.
QFA	– Quaderni Friulani di Archeologia. Società Friulana di Archeologia onlus. Udine.
RA	– Revista arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
RAE	– Revue Archéologique de l'Est. Société archéologique de l'Est. Dijon.
RAN	– Révue Archéologique de Narbonnaise. Paris.
RAP	– Revue Archéologique de Picardie. Societe des antiquaires de Picardie.
RB	– Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.

Lista abrevierilor de periodice

REF	– Revista de Etnografie și Folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română. București.
RevArh	– Revista Arheologică. Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RITL	– Revista de Istorie și Teorie Literară. Academia Română. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”. București.
RJP	– Romanian Journal of Physics. București.
RMNK	– Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach. Kielce.
RMV	– Rad Muzeja Vojvodine. Novi Sad.
RN	– Revue Numismatique. Société française de numismatique. Paris.
ROB	– ROB. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort.
RP	– Revista pădurilor. Societatea „Progresul silvic”.
RRH	– Revue Roumaine d’Histoire. Academia Română. București.
RRS	– Revista Română de Sociologie. Institutul de Sociologie al Academiei Române. București.
Rusin	– Rusin. Ob’yednannyya “rus”. Toms’kyy derzhavnyy universytet. Kyshyniv. Tomsk.
SAI	– Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
Sargetia	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCA	– Studii și Cercetări de Antropologie. Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”. Academia Română. București.
SCIV(A)	– Studii și cercetări de istoria veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie). București.
SCN	– Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
Skhid	– Skhid. Ukrainian Cultural Centre. Institute of Industrial Economics of National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda of National Academy of Sciences of Ukraine. Zaporizhzhya National University.
SlovArch	– Slovenská Archeológia. Nitra.

- SP** – Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
- SprArch** – Sprawozdania Archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Archeologii Gór i Wyzyn w Krakowie. Cracovia.
- SS** – Siebenbürgische Semesterblätter. Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde. München.
- Studii Clasice** – Studii Clasice. Societatea de Studii Clasice din R.S.R. București.
- ST** – Studii teologice. Revista Facultăților de Teologie din Patriarhia Română. București.
- StComCaransebeș** – Studii și Cercetări de Etnografie și Istorie Caransebeș. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș.
- StComSibiu** – Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
- StComSM** – Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
- SUCSH** – Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
- SympThrac** – Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
- Terra Sebus** – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
- TMNHN** – Travaux du Muséum National d’Histoire Naturelle. Muzeul Național de Istorie Naturală Grigore Antipa. București.
- Transilvania** – Transilvania. Complexul Național Muzeal ASTRA. Sibiu.
- Universul Juridic** – Universul Juridic. Revistă lunară de doctrină și jurisprudență. București.
- VAH** – Varia Archaeologica Hungarica. Budapesta.
- Vestnik Nizhegorodskoy** – Vestnik Nizhegorodskoy akademii Ministerstva vnutrennikh del Rossii. Nizhegorodskaya akademiya Ministerstva vnutrennikh del Rossiyskoy Federatsii. Nizhniy Novgorod.
- Vestnik Voronezhskogo** – Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki. Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet. Voronej.
- Vestnik Tomskogo** – Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Tomskiy gosudarstvennyy universitet. Tomsk.
- Vestnik Tverskogo** – Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Tver.
- Veterinarski glasnik Br** – Veterinarski Glasnik Br. University of Belgrade. Belgrad.

Lista abrevierilor de periodice

- Visnyk** – Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Seriya: Istoriya, ekonomika, filosofiya. Kyyivs'kyy natsional'nyy movnyy universytet. Kiev.
- Vjesnik** – Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Arheološki muzej Split.
- VTT** – Veszprémi Történelmi Tár. Veszprém.
- WA** – Wiadomości Archeologiczne. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie. Varşovia.
- ZfAM** – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Bonn.
- ZfTZ** – Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie: Organ der Reichsarbeitsgemeinschaft Tierzucht im Forschungsdienst (continua: Zeitschrift für Züchtung. Reihe B, Tierzüchtung und Züchtungsbiologie). Berlin, Hamburg.
- Ziridava** – Ziridava. Muzeul Judeţean Arad.
- ZISP** – Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki. Natsional'nyy issledovatel'skiy universitet “Vysshaya shkola ekonomiki”. Moscova.
- ZSL** – Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde. (Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde). Heidelberg.
- ZVHGL** – Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde, Neue Folge. Kassel.